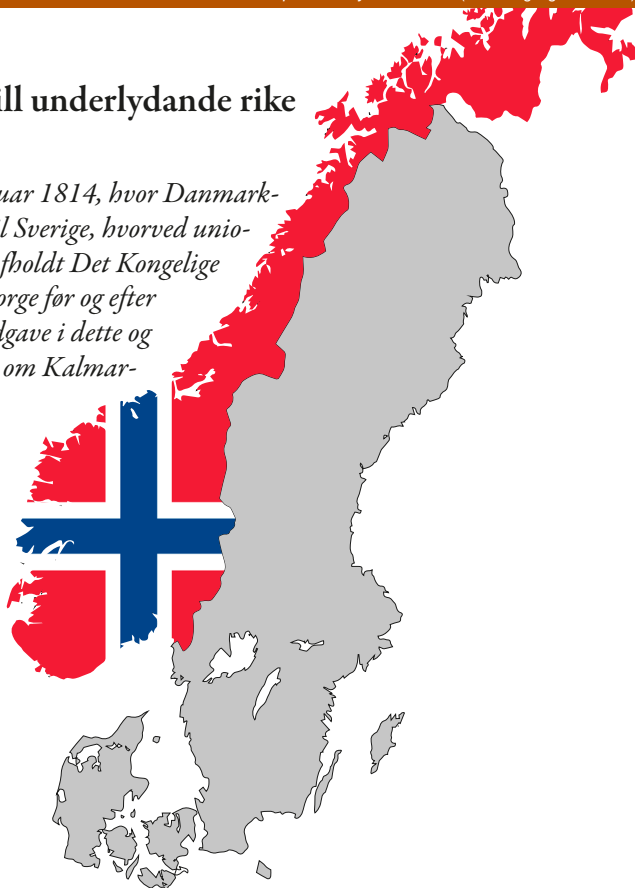

Norge från stark unionspartner till underlydande rike

I anledning af 200-året for freden i Kiel i januar 1814, hvor Danmark-Norge under Frederik VI måtte afstå Norge til Sverige, hvorved unionen imellem de to lande fra 1380 sprængtes, afholdt Det Kongelige Bibliotek en foredragsrække om "Danmark-Norge før og efter 1814". Disse foredrag bringes i let redigeret udgave i dette og kommende numre af Magasin. Denne artikel om Kalmarunionen indleder temaet.

*af professor, fil.dr. Harald Gustafsson,
Lunds Universitet*

Detta ska handla om Norge och dess förbindelser med Danmark fram till 1660. Men jag ska börja med ett helt annat land, nämligen Luxemburg. Någon gång på 1980-talet var dåvarande statsminister Poul Schlyter på officiellt besök i Luxemburg, och då kunde man läsa följande i en dansk tidning (citerat ur minnet): "Statsministeren havde den sjældne fornøjelse at være gæst i et land, der var mindre end hans eget." Det är ett ganska typiskt uttryck för en mycket vanlig dansk självuppfattning, "det lille Danmark". Danmark som ett litet land, hotad av en stor omvärld, är en föreställning man ofta möter i Danmark, särskilt om tiden efter 1864, när Slesvig och Holstein förlorades till Preussen. Men den har också ofta projicerats bakåt i historien och dansk historia från medeltiden och framåt har skrivits som "det lille Danmarks", det nuvarande Danmarks historia. Man har berättat den som en homogen nationalstats historia, trots att det danska maktområdet under historiens gång har omfattat många länder och områden utanför själva Danmark – och inte heller idag är någon utpräglad

nationalstat, eftersom det danska riket också innefattar Färöarna och Grönland. Här ska jag fokusera på ett av de viktigaste av dessa gamla danska områden, Norge, och därmed ifrågasätta myten om det lilla Danmark.

Men det finns också en annan myt jag vill till livs. När man trots allt minns att Norge en gång var förenat med Danmark, ses det ofta som att det fattiga, ganska betydelselösa Norge tvingades underkasta sig Danmark, medan det, sedan det väl var underkuvat, inte spelade någon stor roll för dansk historia. En norsk historiker har träffande sagt att alla normän känner till att Norge har haft en "dansketid", men uttrycket "norsketid" är okänt i dansk

historia. Också myten om det motvilligt underkuvade och betydelselösa Norge vill jag ifrågasätta genom att se på Danmarks och Norges förhållande till varandra från högmedeltiden och några århundraden framåt.

Det kan verka naturligt att börja med Kalmarunionen. Men Danmark och Norge har egentligen en ännu äldre relation. Den började faktiskt så snart det alls hade etablerats två kungariket på var sin sida om leden mellan Östersjön och Nordsjön, alltså på var sin sida om Skagerrack – och på var sin sida om Göta älv. Det förtjänar att hållas i minnet att under nästan hela den tid jag ska behandla (närmare bestämt till 1645) gränsade Danmark och Norge i praktiken till varandra vid nuvarande Göteborg, när Halland var danskt och Bohuslän var norskt; Sverige hade bara en mycket smal remsa längs med Göta älvs mynning. Danmark och Norge var alltså grannstater i ännu högre grad än nu när rikena blev någorlunda fast etablerade, på 1000-talet, inte minst som vattenvägarna då var den effektivaste kommunikationsleden och vikingaskeppen ännu de viktigaste kommersiella och militära transportmedlen. Och militära transportmedel kom till användning mellan rikena. Den danske kungen Knud den store lade under sig Norge i början av 1000-talet och den norske kungen Magnus den gode härskade över Danmark vid mitten av samma århundrade.

Under de närmast följande århundradena blev de danska och norska kungarna mindre intresserade av varandras länder, Danmark härjade och la under sig områden vid Östersjöns kuster medan norrsmännens intressen gick västerut, till Brittiska öarna och de nordatlantiska

öarna, ända till Grönland. Men från slutet av 1200-talet var det två omständigheter som åter förde såväl Danmark som Norge och också Sverige närmare varandra. Det ena var den tyska expansionen. Hela Norden drogs in i Hansans kommersiella zon och de nordtyska handelsstäderna, särskilt Lübeck, och nordtyska furstendömen som Pommern, Mecklenburg och Holstein blev tunga aktörer i Nordens politik.

Det andra som förde de skandinaviska länderna närmare varandra var de ständiga inbördes striderna. När man läser medeltidshistoria verkar det vara ett enda inbördeskrig där alla hela tiden slår ihjäl varandra tills bara en är kung, och så blir han ihjälslagen. Varför var det så? Bland annat därför att kungamakts maktresurser ännu var så begränsade, kungen förfogade inte över någon stående armé eller flotta, det behövdes bara några hundra beväpnade män för att en yngre bror som inte fick kronan eller några maktthungriga stormän skulle våga utmana kungen. Och dessa maktkamper kom att leda till många förvecklingar, särskilt mellan de tre skandinaviska kungaätterna, som gifte in sig i varandra för att få stöd, slöt allianser, svek varandra och slöt nya allianser i en förvirrande röra som jag som väl är inte måste reda ut här.

Det är detta händelseförlopp som så småningom, på slutet av 1300-talet, ledde fram till Kalmarunionen, men det började hundra år tidigare. Man kunde faktiskt börja mycket dramatiskt och säga att "Det var en mørk og stormfuld nat" – nämligen 22 november 1286, då kung Erik Klipping blev mördad i Finderup Lade på Jylland. De danska stormän som utpekades som

ansvariga, “de fredløse” som de har kallats i historien, flydde till Norge och fick den norske kungens beskydd. Ganska snart blev Sverige också indraget genom att de olika fraktionerna i brödrastriderna om tronen där fick hjälp från Danmark och Norge. I detta nordiska inbördeskrig var Danmark hårt pressat. Norrmännen och deras danska allierade behärskade under en följd av år norra Halland och ön Hjelm i Kattegatt och härjade Danmark därifrån. Samtidigt satsade kung Erik Menved åt ett annat håll och försökte fortsätta expandera längs Östersjöns sydkust. Det var dyrt att föra krig, Erik Menveds utrikespolitik tärde på de danska resurserna, och resultatet blev att Danmark fullständigt föll samman, ett tag valdes ingen ny kung och landet var bortförpantat till de holsteinska grevarna. Samtidigt hade den norske kungen Magnus Eriksson också blivit vald till svensk kung och 1330 köpte han även de danska Skåne, Halland och Blekinge av de holsteinska pantinnehavarna. Mot ett svagt, stympat och kungalöst Danmark stod alltså en stark union av Norge, Sverige och Skåne.

Allt detta hade bara förbigående betydelse. Unionen mellan Norge och Sverige sprack på 1350-talet. Med kung Valdemar Atterdag blev det, som bekant, “atter dag i Danmark”, han samlade ihop Danmark igen och återtog till sist (1360) också Skånelandskapen. Men det är ändå viktigt att inte glömma borta händelserna i början av 1300-talet som en del av förhistorien till Kalmarunionen; bl.a. visar de att Norge inte alls var någon passiv partner och Danmark inte alltid drivande.

Kalmarunionens direkta förspel är en släktkrönika. Kung Valdemar Atterdags dotter Margrete var gift med den norske kungen Håkon VI, som i sin tur var

son till den gamle svensk-norsk-skånske kungen Magnus Eriksson. Deras ende son Oluf (på norska Olav, på svenska Olof) förenade alltså i sin person de tre gamla kungaätterna. I oktober 1375 dog Valdemar utan att lämna söner efter sig och Danmark stod i en tronföljds kris. Danmark var visserligen inte ett arvrrike, men man valde nästan alltid kungens äldste son som ny kung, och om det inte gick valde man en annan manlig kungasläkting. De danska stormännen utsåg nu Valdemars dotterson, den femåriga Oluf, till dansk kung med hans mor Margrete, Norges drottning, som “mægtig Frue og ret Husbonde”, alltså som regent. Det är egentligen redan här, år 1376, som Danmarks och Norges gemensamma politiska historia börjar. Och den började inte med något danskt maktövertagande i Norge, utan med att det norska kungahuset kom på den danska tronen. Oluf var den norske tronarvingen och de danska stormännen var fullt klara på att de gjorde Norges kommande kung till dansk kung.

Detta blev en verklig personalunion tidigare än de inblandade antagligen hade föreställt sig, eftersom Olufs far Håkon VI oväntat dog bara 40 gammal år 1380 och Oluf, som alltså redan var dansk kung, ärvde den norska kronan – också här med mamma Margrete som förmyndare och regent. Han blev därmed den förste dansk-norske kungen och många skulle följa, men tragiskt nog hann han själv inte uträtta något nämnvärd i denna ställning, eftersom han dog redan 1387, bara sju-tton år gammal. Margrete blev nu de facto regerande drottning i både Danmark och Norge. Uppenbarligen har hon haft gott rykte som regent, för svenskarna ville nämligen också erbjuda henne samma jobb. I Sverige hade det

Kalmar Slot, hvor unionsaftalen blev indgået i 1397.

Foto: Christian Alsing, 2012.

mecklenburgska furstehuset kommit till makten, men stora delar av den svenska eliten låg i konflikt med kung Albrekt och dessa svenska oppositionella stormän kom överens med Margrete om att om hon gjorde dem tjänsten att driva ut Albrekt, skulle hon bli "fullmäktig fru och rätt husbonde" också i Sverige. Margrete, som tycks ha varit en osedvanligt handlingskraftig människa, anföll raskt Albrekt, besegrade honom i ett slag och fängslade honom. 1389 var hon erkänd som regent i hela det vi idag kallar Norden.

Därmed hade den nordiska union kommit till som eftervärlden kallade Kalmarunionen och det är här som historieskrivningen om Danmarks och Norges förening ofta börjar. Jag har emellertid, genom att beskriva den långa startsträckan, velat rikta uppmärksamheten mot att Norge och Danmark, liksom också Sverige, har en mycket längre sammanflätad politisk historia. I själva verket påminner de tre skandinaviska rikenas förvecklingar på medeltiden mycket om de samtida rikena på den iberiska halvön, riken som

Aragonien, Léon, Kastilien, Valencia och Katalonien, vilkas kungätter kom att flätas samman, strida mot varandra och till slut, på 1400-talet, förenas till det vi kallar Spanien. Samma sak kunde ha hänt också här i Nordeuropa, men så blev det ju inte. Kalmarunionen blev mer kortlivad och kom aldrig att växa ihop.

Kalmarunionen kallas så efter den sydöstsvenska staden Kalmar, där det 1397 hölls ett möte med stormän från Danmark, Norge och Sverige då man krönte en kommande efterträdare till Margrete i alla tre rikena tillsammans, en ung pojke som hette Bugislav. Han tillhörde det pommerska furstehuset och var Margretes systerdotterson, hon hade adopterat honom och gett honom det mer passande nordiska kunganamnet Erik – vi brukar kalla honom Erik av Pommern. Tillnamnet är traditionellt i de nordiska nationella historietraditionerna och skapat för att markera att han inte var någon "riktigt" nordisk kung; vi borde egentligen lämna denna nationalism och bara kalla honom kung Erik. Det kan förresten noteras att det återigen var norr-männen som tog det politiska initiativet genom att först utpeka den unge Erik som sin tronföljare, och antagligen kröntes han också först i Norge; sedan följde den gemensamma kröningen i Kalmar 1397.

Det har diskuterats väldigt mycket av historiker vad som egentligen hände i Kalmar, vad som beslutades om hur unionen skulle styras, hur man ska tolka de två dokument som finns kvar från mötet och vilka idéer som egentligen låg bakom att man bestämde sig för en fastare förening av rikena. Jag ska inte här gå in på den diskussionen, då skulle min artikel fylla hela detta tidskriftsnummer, utan i stället säga något om hur detta rent praktiskt

kom att ordnas när nu rikena väl var förenade under samma kungamak. Vad var Kalmarunionen för slags politisk enhet och hur var relationen mellan Danmark och Norge inom den?

Kalmarunionen var en mycket lös förening där tre åtskilda rikena hade samma kung. Ingenting ändrades i rikenas inre styrelse. Alla gamla lagar fortsatte gälla i de tre länderna och inga gemensamma nya lagar stiftades. Kungen styrde med hjälp av ett riksråd (en stormannaförsamling) i vart och ett av länderna, han fick in skatter och manskap till krig efter olika regler och samarbetade med eller låg i konflikt med stormän och kyrka i varje rike för sig. Ländernas ekonomier påverkades inte nämnvärt av föreningen. För vanliga människor i t.ex. Norge har det i vardagen knappast märkts att deras kung också var kung i Danmark och Sverige.

Det märktes däremot när kungen – eller i början drottningen – ville bestämma mer. Stormännen i de olika länderna märkte när de sköts åt sidan till förmån för dem regenten litade på, och i Norge och Sverige märkte man att dessa oftast var danskar eller tyskar. Bönderna märkte när skatterna ökade, och alla märkte när handeln försvarades på grund av krig. Margareta och efter henne Erik försökte nämligen utnyttja alla tre ländernas resurser för sin ambitiösa utrikespolitik, och den utspelade sig på de traditionella danska markerna, i Nordtyskland. Det handlade om att tränga tillbaka de holsteinska grevarna i Slesvig, hålla mecklenburgarna ute och ta tull i Öresund av Hansans omfattande handel. I Sverige ville man hellre ha unionskungens hjälp mot ryssarna i öster och i Norge låg det utrikespolitiska intresset fortfarande i Nordatlanten. I båda länderna ville man ha ett gott

förhållande till hansestäderna i stället för ständiga krig och handelsblockader. Det fanns alltså anledningar till missnöje med unionen, som med tiden kunde uppfattas som allt mer danskt styrd.

Kalmarunionens tid har ibland kallats "Norges nedgångstid", men denna äldre syn har ifrågasatts i senare forskning. Det finns dåliga belägg för uppfattningen att Norge inte ville ingå i unioner med andra riken och endast motvilligt tvingades acceptera Kalmarunionen; som jag varit inne på flera gånger var norrmännen tvärtom ofta initiativtagare, t.ex. med att anta kung Erik. Det har också hävdats att Norge kom att tvingas in i union och hållas kvar där därför att landet hade drabbats så mycket hårdare än övriga Norden av den senmedeltida agrarkrisen, särskilt digerdöden, "den sorte død", vid mitten av 1300-talet. Även det kan ifrågasättas. Det är antagligen sant att den norska adeln drabbades hårt och deras, och kronans, inkomster kraftigt sjönk under senmedeltiden på grund av ödeläggelsen i pestens spår; färre människor ger färre bondgårdar ger mindre skatt och avgifter. Men senare forskning har visat att politiska systemet inte alls bröt samman av den anledningen även om förvaltningen minskade i volym. Den norska kungamakten slutade inte fungera; det var inget akut behov att liera sig med ett annat land för att alls få samhället att fungera. Kortsiktigt kan krisen inte förklara att Norge gick i union. En annan sak är att på lång sikt förlorade Norge i relativ ekonomisk styrka visavi Sverige och Danmark, den norska adeln hämtade sig aldrig helt och det är svårt att tänka sig att Norge skulle ha haft resurser att i längden stå emot dansk eller svensk dominans.

Men länge var det inte Norge som var problemet för de danskbaserade unionskungarna, utan Sverige. Det var i Sverige man först gjorde uppror och avsatte Erik (första gången 1434 och till sist, definitivt, 1439); sedan följde danskarna efter och till sist (1442) norrmännen. De tre rikena valde en ny, gemensam kung, Christoffer av Bayern (ännu ett traditionellt namn som ska markera att han var utlänning!). Men återigen drabbades man av en tronföljdskris när den unge Christoffer 1448 plötsligt och oväntat dog utan barn. Då började vad som skulle visa sig vara ett viktigt skede i historien om relationen mellan Danmark och Norge.

En svensk adelsman, Karl Knutsson av ätten Bonde, grep makten i Sverige och gjorde sig till kung där. Danskarna valde i stället en ny tysk furste till kung, Christian av Oldenburg (som betecknande nog inte kallas så, utan Christian I). Norge kom i centrum för en strid mellan de två kungarna, Karl blev först krönt till norsk kung i Trondheim men några månader senare blev Christian krönt på samma ställe och han lyckades också militärt hålla Norge. Återigen ville norrmännen behålla unionen, och det ville också många svenska och danska stormän. Eftersom det satt två kungar inom unionen kunde man inte samla sig till ett nytt möte som det i Kalmar, utan det slöts två olika överenskommelser 1450. I Halmstad beslöt danska och svenska stormän att unionen skulle återupprättas när en av de två kungarna gick ur tiden. Men viktigare i detta sammanhang är Bergentraktaten mellan Norge och Danmark. Här bestämdes tydligare än tidigare att Danmark och Norge skulle vara evigt förenade under samma kung. Och den kungen skulle

väljas, vilket var en nyhet i norsk rätt. Det norska arvriket hade inte fungerat på åttio år eftersom det inte hade fötts någon norsk tronarvinge. Genom att acceptera det faktum att kungen måste väljas, och väljas av de danska och norska riksråden tillsammans, visade norrmännen återigen sin principiella vilja att upprätthålla unionen.

Ändå kan man inte säga att Kalmarunionen någonsin fungerade särskilt väl. Den utmärktes av ständiga konflikter mellan unionskungarna och stormännen i de olika rikena. Värst var tillståndet i Sverige, där olika stormannafraktioner, och också de viktiga intressena i järnexporten till Hansan – bergsbönderna i Bergslagen och den viktiga handelsstaden Stockholm – ofta revolterade mot unionskungen. Men man gjorde inte uppror för att utträda ur unionen, man gjorde uppror för att man menade att unionskungen som svensk kung gick över sina befogenheter. Samma principiella motsättning blossade då och då upp både i Danmark och Norge. Det var inget krig mellan Sverige och Danmark, som striderna ofta framställdes i äldre historieskrivning, för det var också många svenskar som stödde unionskungen. Striderna har snarare karaktären av svenska inbördeskrig, där unionskungen och hans styrkor också var inblandade. Norge var däremot sällan inblandat.

1501 inträffade emellertid ett viktigt undantag. I Sverige gjorde en grupp kring Sten Sture d.ä. uppror och lyckades kasta ut kung Hans. De upproriska var allierade med en norsk adelsman, Knut Alvsson, och han reste allmogen i sydöstra Norge mot kungen. Det var ett begränsat uppror, de flesta norska rådsherrar och kyrkliga ledare förblev lojala mot kungen, men det fick stora konsekvenser för de dansk-

norska förbindelserna. Den danske befälhavaren Henrik Krummedige gick med på att förhandla med Knut Alvsson på sitt skepp i Oslofjorden. Knut fick löfte om fri lejd och gick intet ont anande ombord på skeppet. Där blev han genast nedhuggen. Detta var även för den tiden ett upprörande illdåd som fördömdes från många håll, men det gjorde slut på upproret. Och upproret hade övertygat kung Hans om att norrmännen måste styras med hårda medel. Hans son Christian, den senare Christian II, placerades i Norge som vicekung och han gick hårt fram mot eventuell opposition. Det var f.ö. när han bodde i Norge som han bland nederländska köpmän i Bergen träffade sin berömda älskarinna, Dyveke, och hennes mor Sigbrit, som blev hans viktigaste ekonomiska rådgivare, men det är en annan historia. När Christian blev kung efter faderns död 1513 och återvände till Danmark, var Norge styrt av huvudsakligen danska slottshövitsmän och det norska riksrådet var undanträngt från politiskt inflytande. Sedan tog Christian sig för Sverige, intog landet och lät 1520 på själva Stortorget i Stockholm avrätta en mängd verkliga och inbillade motståndare i det som kallats Stockholms blodbad.

Christian II verkade alltså ha återupprättat den starka unionen under dansk dominans, men som alla danskar vet hamnade han i stället som livstidsfånge på Sønderborg Slot, där han enligt myten gick runt och gjorde rispor i möblemangret. Men hur hamnade han egentligen där? Jag ska besvara det genom att ägna mig lite åt tiden mellan 1523 och 1536, som man annars ofta brukar hoppa över, åt övergången mellan Kalmarunionen och Danmark-Norge, en process där Norge var mycket viktigt.

Med sin maktcentralisering, sitt favoriserande av borgerliga grupper, sin konflikt med Hansan och sina höjda skatter hade Christian II gjort sig impopulär i alla sina riken. Svenskarna gjorde uppror och valde 1523 den svenske adelsmannen Gustav Eriksson av släkten Vasa till kung – och det är här många historier om Kalmарunionen brukar sluta, men dess döds-kamp var längre än så. Också danskarna gjorde uppror mot Christian II, och med stöd från Lübeck och Holstein gjorde sig Christians farbror till kung som Frederik I. Christian flydde. Nu fanns det igen två kungar i unionen, ja, faktiskt tre, eftersom Christian II, den legitime och internationellt erkände kungen, i landsflykt gjorde allt för att komma tillbaka. Norrmännen måste välja sida. Gustav Vasa erbjöd sig att bli deras kung – han hade alltså inte tänkt spräcka unionen, utan ta över så mycket som möjligt av den. Men efter en viss tvekan bestämde sig det norska riksrådet för att hålla fast vid Bergenöverenskommelsen, avsatte formellt Christian II och valde Frederik.

Det innebar emellertid inte att unionen hade spruckit snyggt och prydligt. Norge fortsatte att vara en osäker punkt. Det norska riksrådet vädrade morgonluft och höll en hög profil mot Frederik I; han lyckades t.ex. aldrig få bli krönt i Norge. Dessutom fanns det en maktkamp inom den fåtaliga norska eliten, som några gånger ledde till väpnade uppgörelser inom Norge. Vissa norrmän hade förbindelse med Gustav Vasa, andra understödde dem som försökte göra uppror mot honom i Sverige. Till det kom att den lutherska reformationen efter 1517 svepte över Nordeuropa. Danmark lutade åt det lutherska hållet åtminstone från 1525, när Frederik I tog ställning mot en

del katolska seder och tillät protestantiska predikanter, och i Sverige förställdade Gustav Vasa kyrkan 1527 och bröt med påven. Detta ledde till att den norske ärkebiskopen i Trondheim, Olav Engelbrektsson, gjorde allt för att behålla Norge katolsk och var beredd att försvara sig militärt mot eventuella protestantiska unionskungar. Norge blev sålunda av flera anledningar en utrikespolitiskt osäker gråzon och flera gånger var Danmark nära att dras i krig mot Gustav Vasas Sverige på grund av vad kungen och ledande danskar säkert upplevde som norrmännens oansvariga och svarberäknliga beteende.

Hur farligt Norge blivit visade sig i oktober 1531. Återigen var det "en mørk og stormfuld nat." Ett skepp, ja flera skepp, dök upp vid horisonten. Christian II hade till slut lyckats skrapa ihop pengar, skepp och manskap för att försöka återta sina riken, och han gick i land i Norge. Detta glömmar man ofta bort i svensk och dansk historieskrivning, där man traditionellt har sett Norge som mindre viktigt, men här stod landet plötsligt i brännpunkten för den nord-europeiska politiken. De norska stormännen accepterade Christian II och ärkebiskopen stödde honom aktivt eftersom han hoppades att Christian skulle bli ett värn mot lutheranerna. Christian var åter fungerande kung i Norge, men han ville också återta Danmark. Här kan man alltså säga att Norge agerade som ett rike för sig och anföll sin unionspartner Danmark. Men Christian misslyckades militärt, Frederiks, Gustav Vasas och Lübecks styrkor samverkade mot honom och utanför Akershus gav han upp militärt och accepterade att förhandla med Frederik I – under fri lejd förstås. Han sattes på ett

skepp mot Köpenhamn. Men nu inträffade ännu en av de diplomatiska manövrer som gav danskarna rykte i Nordeuropa att vara falska som skorpioner – smeka med tungan och stickas med stjärten, som det hette i svensk propaganda. Skeppet låg ett tag på Köpenhamns redd men Christian släpptes inte i land, sedan lättade det ankar och seglade till Sønderborg. Där spärrades Christian in. Faran var över för denna gång, de upproriska normännen bad så mycket om ursäkt och hyllade Frederik I igen, och allt verkade återgå till det gamla.

Men nu bar det sig inte bättre än att Frederik gick och dog strax därefter och Danmark kastades in i en ny tronföljdskris, som ledde till inbördeskriget "Grevens fejde". Dess förlopp ska jag inte gå in på här, bara notera att Frederiks son Christian III år 1536 stod som segrare. På ett herredagsmöte i Köpenhamn samma år lät han fängsla de katolska biskoparna – som hade utgjort de främsta på motsidan – och införde slutligen reformationen och kyrkans förstatligande i Danmark. På samma herredagsmöte utfärdades den berömda Norgeparagrafen, en del av kungens handfästning, som stadgade att Norge inte skulle vara ett rike för sig utan lyda under Danmark. Därmed ändrades förhållandet mellan Danmark och Norge radikalt.

Norgeparagrafen har orsakat mycket diskussion i forskningen och alla historiker med självaktning som arbetat med perioden ska ha en egen tolkning av den. Det har jag också. Man har sagt att inbördeskriget i Danmark handlade om en intern maktkamp och om katoliker mot protestanter, medan däremot Norge spelade väldigt liten roll. Jag tror inte det är riktigt. Norge hade ingen roll i själva

kriget, men en anledning till att kungavalet efter Frederik I sköts upp – vilket gav utrymme för inbördeskriget – var att man ville ha normännen med på valet. Detta skrev det danska riksrådet i en proklamation, men många historiker har menat att det bara var ett svepskäl. Det tror jag inte. Som vi har sett hade Norge fortsatt vara en osäker punkt också efter 1523, vilket visar att unionsupplösningen och delningen mellan ett Sverige och ett Danmark-Norge ännu inte var given. Norge orsakade konflikter mellan Danmark och Sverige och till slut hade Norges självständiga ställning lett till att Christian II – som ännu var legitim och internationellt erkänd unionskung – kunde använda Norge som språngbräda för att ta tillbaka Danmark (och säkerligen sträckte sig hans ambitioner till att också återta Sverige). Jag menar att det var oerhört viktigt för det danska riksrådet att binda det norska vid ett gemensamt kungaval för att hindra att denna situation fortsatte; det var inget svepskäl. Därför sköt man upp kungavalet.

När Christian III tagit makten löste han situationen på ett radikalare sätt. Med Norgeparagrafen avskaffade han det norska riksrådet. Det skulle inte längre finnas någon institution i Norge som kunde tala Norges sak utåt och föra en egen utrikespolitik. Han sände också trupper till Norge för att handgripligen visa normännen var skåpet skulle stå, och ärkebiskopen tvingades fly. Norge gjordes lutheranskt och underlagt Danmark.

Många historiker har menat att Norgeparagrafen aldrig genomfördes, eftersom Norge inte upphörde att kallas ett rike. Men det är en felläsning. Det står att Norge inte ska vara ett rike *för sig*, och det var det heller inte fortsättnings-

vis. Norrmännen valde inte mer några kungar utan tvingades anta dem som valts i Danmark utan norsk medverkan, det norska riksrådet fanns inte längre utan det danska talade också för Norge, och den norska kyrkan förlorade sin självständighet när den inte längre hade en ärkebiskop utan bara biskopar underställda kungen, som i Danmark. Norge var fortfarande ett rike, styrt av men skilt från Danmark; det var t.ex. fortsatt ett eget rättsområde med egna lagar och så småningom inrättades också ett ämbete som ståthållare över Norge, som innehades av danska adelsmän.

Först nu, 1536, kan man säga att Kalmarunionen var borta som statsalternativ och att det tidigmoderna Danmark-Norge hade kommit till, även om namnet är missvisande. Minst lika stor tyngd i staten hade Slesvig-Holstein, som var den ekonomiskt mest utvecklade delen, men den enheten räknar vi ofta bort eftersom den inte är en egen stat idag. Danmark-Holstein-Norge vore kanske en mer adekvat beteckning. Det var också adelsmän från Danmark och hertigdömena som var, vid sidan av kungen, de politiskt ledande i staten; mycket få norrmän kom in i de inre cirkelarna. De viktigaste posterna i Norge innehades oftast av danska adelsmän. Makten koncentrerades till Köpenhamn, som blev en verklig huvudstad, och så småningom kom Köpenhamn också att gynnas med handelsprivilegier som bidrog till stadens växt och höll nere andra städer i Danmark och Norge. Medan Bergen i Norge antagligen hade varit den största staden i Norden under senmedeltiden med kanske 10 000 invånare, hade den på slutet av 1600-talet bara vuxit till cirka 13 000 invånare mot

Köpenhamns 70 000. Norge var den fattigaste delen av staten, jordbruket gav mindre avkastning och befolkningsmässigt hade Norge gått tillbaka, relativt sett.

Detta skulle ändra sig; redan under 1500-talet började Norges betydelse stiga. Norge hade vad Danmark inte hade, skogar och berg, och därifrån kom varor som var efterfrågade i Danmark och internationellt. Skogen gav timmer och tjära, som det började bli stor internationell efterfrågan på. Särskilt Nederländerna, som var på väg att bli en stormakt och ett centrum i världshandeln, behövde skogsprodukter till sin flotta och fick det till stor del från Norge. Detta gav stora exportintäkter och det gav möjligheter på den internationella kreditmarknaden, vilket blev allt viktigare för Danmark. Från Norge kom också järn, som visserligen var sämre smidbart än det svenska men mycket billigare för Danmark. In på 1600-talet hittade man även koppar i Røros och silver i Kongsberg, de enda fyndigheterna i sitt slag inom Danmark-Norge och mycket viktiga för statsfinanserna. Vikten understryks av att den enda centrala myndigheten som inte fanns i Köpenhamn var den dansk-norska gruvförvaltningen, Oberbergamtet, som låg i Kongsberg. Från det norska Island kom t.ex. svavel till kruttillverkning för armé och flotta.

Om Norge hade drabbats hårdare än Danmark av den senmedeltida agrarkrisen, gick det precis tvärtom med den stora, långvariga kris som drabbade Europa under en stor del av 1600-talet. Danmark var beroende av att exportera lantbruksprodukter, särskilt stutar (slaktoxar), till och genom Tyskland, men denna handel drabbades hårt när det 1618 bröt ut ett storkrig som skulle

vara i trettio år – mycket passande kallat trettioåriga kriget. Danmark drogs ner i den centraleuropeiska krisen, men Norges ekonomi var kopplad till det expansiva Nederländerna, som tvärtom upplevde sin *gouden eeuw*, sin gyllene tid under 1600-talet. Danmark drabbades även direkt av krigen med nederlag mot de kejserliga i trettioåriga kriget och sju krig mot svenskarna under ett århundrade, flera av dem förda på dansk grund och under allt starkare svensk press. Allt detta gjorde Norge än viktigare för Danmark.

Dessutom var Norge även en direkt krigsorsak. Genom innehavet av Norge hade den danska statsledningen intressen i de nordligaste farvattnen. Här gick en viktig internationell farled till det ryska Archangelsk, där framför allt engelsmännen handlade. Svenskarna ville också gärna ha kontroll över de nordligaste farvattnen och trängde på mot Ishavet. Christian IV ledde personligen en flottexpedition ända upp till Nordkap och längre för att hävda den norska överhögheten i norr. Till slut lyckades också Danmark-Norge tränga tillbaka svenskarna här.

Norges ökade betydelse ledde även till att svenskarna ville åt Norge. I Roskildefreden 1658, när Danmark fick lämna ifrån sig Skåne, Blekinge och Halland, ville svenskarna också ha delar av Norge. De fick nöja sig med ett område kring Trondheim, mitt i Norge, men det var naturligtvis farligt för Danmark-Norge att få Norge avskuret på mitten. Danmark-Norge lyckades emellertid ta tillbaka detta i nästa krig, men svenskarna skulle i över hundra år fortfarande vara ute efter Norge, eftersom det skulle kraftigt försvaga Danmark att vara av med norska exportintäkter, norskt

järn, norsk koppar och norskt silver. Den svenske kungen Karl XII stupade 1718 på fälttåg i Norge. Ibland ser man honom beskrivas som lite galen – han var anfallen av Ryssland, Polen, Sachsen och Danmark, och ändå ägnade han sig åt något så obetydligt som Norge. Men då missbedömer man Norges betydelse för Sveriges arvförande Danmark; Karl XII visste vad han gjorde, åtminstone tills han oförsiktigt stack upp huvudet för långt i en skyttegrav vid Frederikstens fästning. Sedd i detta ljus är det heller inte konstigt att Frederik III, när han 1660 tilltvingade sig enväldsmakt, också lyfte upp Norge till formellt samma nivå som Danmark. Från 1660 var den danska staten även statsrättsligt en tvillingmonarki, där Norges rike inte längre lydde under Danmark utan statusmässigt var likställt. Det Danmark-Norge som splittrades i Kiel 1814 hade därmed kommit till.

Jag har här velat bidra till att ge Danmark en norsk tid i historien. Jag har velat visa att Danmark inte bara har varit "det lille Danmark", utan att relationen till Norge på gott och ont varit viktig för hur dansk historia utvecklade sig – ja, var viktig även innan unionsförhållandet etablerades. Jag har också velat visa att det inte handlade om att Danmark skulle ha erövrat och undertryckt ett fattigt, hjälplöst och motsträvigt Norge. Norge var inte alltid den svagare parten; i början av 1300-talet var det tvärtom Norge som pressade Danmark, det var senare det norska kungahuset som kom på den danska tronen, och ledande norrmän valde medvetet att gå in i och senare också att stärka unionen med Danmark. När Christian II 1531 försökte återerövra

Danmark gjorde han det som norsk kung.
Men det var också sista gången på länge
Norge pressade Danmark. Norge hade nu,
men först nu, i början av 1500-talet, blivit
för svagt för att stå på egna ben i den
internationella maktkampen. Sedan kom
Norge att fungera som juniorpartner i
förhållandet till Danmark under trehund-
ra år – men, som jag velat visa, ändå med
stor betydelse för Danmark. Norge kan
inte tänkas bort ur dansk historia.

Litteraturtips

En utmaning mot myten om “det lille Danmark” är Michael Bregnsbo & Kurt Villads Jensen, *Det danske imperium. Storhed og fald*, København 2004.

Sambandet mellan de olika senmedeltida nordiska unionerna framträder bäst hos Aksel E. Christensen, *Kalmarunionen og nordisk politik 1319-1439*, København 1980.

Om Kalmarunionens fall och etableringen av det tidigmoderna Danmark-Norge se Harald Gustafsson, *Gamla riken, nya stater. Statsbildning, politisk kultur och identiteter under Kalmarunionens upplösningsskede 1512-1541*, Stockholm 2000.

Över Danmarks och Norges gemensamma historia föreligger ett förnämligt fyrbandsverk skrivet av ledande danska och norska historiker: *Danmark-Norge 1380-1814*, København 1997.